

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Włodzimierza Janowskiego
pt. *Ostatnia dekada partii władzy na tle rozwoju organizacyjnego centralnego
aparatu wykonawczego PZPR, Olsztyn 2019, ss. 476,*
napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Jabłonowskiego**

Uwagi wstępne

Jesienią 1985 roku w redakcji kwartalnika „Z pola walki” odbyła się dyskusja na temat „Metodologii badań PZPR”. Padły wtedy sugestie, że należy rozpocząć badania nad działalnością Biura Politycznego KC PZPR, a także Komitetu Centralnego i jego komisji¹. W ślad za tym Biuro Polityczne powołało Partyjny Zespół Historyków, który miał wytyczyć kierunki badań. Jednak nadchodzące zmiany społeczno-polityczne spowodowały, że owe plany spełzły na niczym, a na kilka lat historia PZPR wyszła z mody. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych podjęto badania nad „partią władzy”. Pokłosiem tych kilkuletnich prac jest wydany w 2003 roku zbiór studiów pod redakcją Andrzeja Paczkowskiego zatytułowany „Centrum władzy w Polsce 1948-1970”. We wstępie do tej publikacji redaktor w takich oto słowach podsumował stan badań nad interesującym nas zagadnieniem: „(...) należy stwierdzić, iż znajdujemy się raczej na początku niż na końcu drogi badawczej, tym bardziej, że analizie powinien zostać poddany cały okres 1944-1989”².

Temat i cel rozprawy

Zestawiając obie – odległe o dwadzieścia lat - opinie o potrzebie badań „partii władzy” możemy stwierdzić, iż doktorant trafnie wybrał temat pracy. Dysertacja doktorska mgr. Włodzimierza Janowskiego podejmuje jeden z ważniejszych problemów badań odnoszących się do związków i zależności między PZPR jako „centrum decyzyjnym” dysponującym odpowiednim aparatem wykonawczym, a „państwem” postrzeganym jako centrum podmiotów życia gospodarczego, społecznego i politycznego, nie będących częścią

¹ *Metodologia badań PZPR, Z pola walki* 1986, nr 4, s. 12.

² *Centrum władzy w Polsce 1948-1970*, pod red. A. Paczkowskiego, Warszawa 2003, s. 8-11, 16.

partii. Również cezury wynikające z określonego tytułem problemu badawczego wybrane zostały trafnie. Autor zresztą nie przestrzega ściśle wyznaczonych przez siebie granic chronologicznych lecz rozpatruje także niektóre zagadnienia lat poprzednich, wskazując na genezę i ewoluowanie rekonstruowanych problemów. Wspomniana retrospekcja widoczna jest szczególnie w pierwszej części pracy, wpisana jest ona w tytuł pracy i stanowi swego rodzaju tło dla głównego trzonu prowadzonych badań.

Struktura rozprawy

Podstawowa struktura pracy ma charakter problemowo-chronologiczny i pozostaje w ścisłym związku z zawartymi we wstępie problemami badawczymi. Przyjęcie takiego kryterium – a nie innego, a więc np. chronologicznego - uważam za właściwe. Rzecz jasna aspekt chronologiczny jest przez Autora też uwzględniany, ale dopiero wewnątrz poszczególnych rozdziałów. Pewną konsekwencją takiej struktury może stać się powracanie parokrotne do niektórych wątków. Uważam jednak, że w wybranej przez doktoranta strukturze potrafił on znaleźć rozwiązanie optymalne i oczywistych powtórzeń dostrzegam niewiele. Układ rozdziałów jest logiczny, spójny, a ich kolejność prawidłowa. Rozprawa składa się z dwóch części, z których pierwsza podzielona jest na dwa rozdziały, a druga na trzy oraz wstępu, zakończenia, bibliografii, wykazu skrótów, a także z aneksu (15 schematów i 12 zestawień). Rozdziały liczą od kilkudziesięciu do ponad stu stron. Najkrótszy (42 str.) jest rozdział 2 w części I zatytułowany: „<Nerw administracyjny> centrum decyzyjne. organizacja, kancelaria i zawartość akt Wydziału Administracyjnego KC PZPR”, a najdłuższy (106 str.) rozdział 4 w części II, traktujący o dekompozycji i próbach poszukiwania rozwiązań. Prowadzi to do częściowego zachwiania proporcji objętości, co wynika – jak można sądzić – z „nacisku” materiału źródłowego, dotyczącego problematyki analizowanej we wspomnianym rozdziale 4 części II. Jednak wskazane wyżej zróżnicowanie objętości oddaje wagę treści podjętych w nich kwestii, zaś układ rozprawy świadczy o umiejętności w zakresie budowy publikacji naukowych.

Treść rozprawy

Ogólny poziom merytoryczny rozprawy należy ocenić wysoko. W niniejszej dysertacji właściwe jest przede wszystkim analityczne, problemowo-chronologiczne ujęcie tematu. Bardzo obszerny materiał badawczy służy przede wszystkim ilustracji myśli ogólnych. Materiał ten został starannie uporządkowany, czemu często służy odwoływanie się do ogólnometodologicznej zasady poznania naukowego, jaką jest przechodzenie od tego co

ogólne do tego co szczegółowe. Mgr Włodzimierz Janowski w pełni „panuje” więc nad zgromadzonym bardzo obszernym materiałem faktograficznym, co świadczy o jego intelektualnej dojrzałości, zdolności samodzielnego analizowania z zachowaniem rygorów myślenia naukowego, podporządkowania obszernego materiału empirycznego dotyczącego złożonych zjawisk politycznych oraz formułowania wniosków. Myśli wyraża zaś w sposób klarowny z odwołaniem się do siatki pojęciowej właściwej nauce o polityce. Podstawy problemowo-analitycznego ujęcia tematu stworzyły precyzyjnie określone założenia badawcze oraz zarysowały ich obszar. Jasno został wytyczony cel badań, pytania badawcze oraz założenia metodologiczne.

Wstęp spełnia wymogi stawiane wprowadzeniu do dysertacji doktorskiej. Zawiera uzasadnienie problematyki badawczej, charakterystykę celu pracy, wskazuje na zastosowane metody badawcze, formułuje pytania badawcze i tezę główną pracy, odnosi się do stanu badań nad określonym w tytule zagadnieniem, omawia strukturę pracy i zawartość poszczególnych części. Sygnalizuje najważniejsze dokumenty archiwalne, edycje źródłowe i akty prawne wykorzystane w przygotowanej pracy. Wskazuje na najważniejsze pozycje literatury przedmiotu, które korespondują z analizowaną problematyką, chociaż nie przeprowadza krytycznej analizy ich zawartości i nie określa stopnia wykorzystania w przygotowanej dysertacji.

W części pierwszej pt. „Analiza historyczno-instytucjonalna” autor skupił się na analizie ustroju centralnych władz PZPR, określił ich kompetencje, wskazał na strukturę aparatu wykonawczego, podkreślił ich rolę w kierownictwie partii w odniesieniu do komórek organizacyjnych Komitetu Centralnego, a także określonych dziedzin działalności PZPR i funkcjonowania państwa. Dużo miejsca w tej części poświęcił wydziałom, jako podstawowym ogniwom aparatu wykonawczego Komitetu Centralnego. Rozwijając ten wątek poddaje analizie pion administracyjny. Skupia się na ewolucji struktury organizacyjnej i jego zadaniach. Analizuje system kancelaryjny wydziałów pionu administracyjnego. Część pierwszą kończy analiza miejsca jakie pion administracyjny zajmował w ramach „partii władzy”. Właśnie pod jego nadzorem znajdowały się ważne części administracji państwowej tj. Prokuratura Generalna, resorty spraw wewnętrznych i sprawiedliwości, Urząd do Spraw Wyznań, a także kościoły i związki wyznaniowe oraz stowarzyszenia narodowościowe. W tej części pracy wyraźnie zabrakło odpowiedniej wzmianki na temat systemu nomenklatury w działaniach „partii władzy”. Duża liczba stanowisk nomenklaturowych pozwalała PZPR nadzorować instytucje państwa, życie gospodarcze, organizacje społeczne, działalność

kulturalną, czy naukę. W pracy znajdują się tylko trzy krótkie wzmianki na ten temat. (str. 69, 89, 92-93). Są to wyjątkowo skąpe informacje, natomiast doktorant odesłał czytelnika do literatury przedmiotu (przypis 215 na str. 93).

Kolejna część pracy pt. „Analiza socjopolityczna: partia wobec zmian społeczno-politycznych lat osiemdziesiątych XX wieku” podzielona została na trzy rozdziały. Ta część pracy rozpoczyna się od poszukiwania przyczyn – zapoczątkowanych w okresie strajków sierpniowo-wrześniowych 1989 roku i działalności NSZZ „Solidarność” – przemian w partii. Doktorant wskazuje na narastający konflikt między bazą, a kierownictwem i aparatem partyjnym. Analizie poddaje zjawiska, które towarzyszyły ujawniającym się podziałom wewnątrz PZPR. Doktorant jedną z przyczyn tego procesu widzi „(...) w akceptacji doraźnych działań <Solidarności> w zakładach pracy, swoistego rozdwojenia jaźni członków partii będących zarazem członkami Związku, a wreszcie – co wydaje się najważniejsze – braku umiejętności prowadzenia walki z przeciwnikiem politycznym, czego nie mogły nauczyć długie lata spokoju społecznego, w których pozycja czy wręcz władza partii nie była zagrożona (str. 229-230)”. Następnie doktorant analizuje drogi prowadzące do zmian w partii. Rozpoczyna ją próba konsolidacji na bazie decyzji VII plenum KC PZPR w lutym 1982 roku. Podkreśla zmianę relacji między bazą partyjną a Komitetem Centralnym i aparatem partyjnym. Zaznacza, że „(...) baza partyjna przesunęła się z pozycji swoistego <wojownika> na pozycję wnikliwego <obserwatora> działań KC PZPR i administracji państwowej różnych szczebli (str. 265)”. Zdaniem autora za punkt zwrotny w odniesieniu do reformy partii i systemu partyjnego należy uznać okres dochodzenia do X Zjazdu, który stanowi zamknięcie istotnego etapu w kształtowaniu relacji bazy partyjnej do kierownictwa. Rozdział ostatni, jest poświęcony, analizie wydarzeń w partii w 1989 roku. Ogląd doktoranta skupia się na postępującym procesie dekompozycji i próbach poszukiwania rozwiązań. W tym miejscu należy wspomnieć, iż mgr W. Janowski każdy rozdział poprzedził „Wprowadzeniem”, do analizowanych zagadnień i kończy krótkim posumowaniem. Jest to zabieg, który niewątpliwie ułatwia śledzenie narracji w poszczególnych rozdziałach, natomiast podsumowania dostarczają tworzywa do formułowania wniosków zamieszczonych w zakończeniu pracy.

Rozprawę zamyka zakończenie, w którym umieszczono wnioski z przeprowadzonych badań. Zostały też potwierdzone założenia przyjęte we wstępie. Autor odniósł się do zakreślonego wcześniej celu pracy, problemu badawczego oraz postawionych pytań. W tej części dysertacji odnosi się głównie do tych zagadnień, które wcześniej opisane zostały

w pracy. Wskazuje też na istniejące w dokumentach archiwalnych duże zasoby informacji, które pozwalają na wyodrębnienie nowych problemów badawczych. Na ich bazie formułuje dwa robocze tematy: „Analiza porównawcza struktury organizacyjnej i zadań poszczególnych wydziałów KC PZPR” oraz „Charakterystyka aparatu wykonawczego Komitetu Centralnego w latach 1948-1989 przy uwzględnieniu cech stałych i zmiennych”.

Wyraźnie wyodrębnioną część pracy stanowi aneks, który zawiera: piętnaście schematów i dwanaście zestawień. Z punktu widzenia konstrukcji dysertacji służą one do wyłączenia treści pobocznych opisywanego wywodu, czyli pomagają w zachowaniu ciągłości tekstu. Materiały te stanowią także istotne uzupełnienie prezentowanego tekstu, dokumentują one najważniejsze elementy analizowanych zagadnień i pomagają w rozumieniu toku wykładu. Generalnie uzupełniają dokumentację naukową dysertacji. Doktorant w sposób umiejętny wykorzystuje ich obecność, odsyłając czytelnika do konkretnego zestawienia lub schematu.

Metody badawcze

Przygotowując rozprawę doktorską, mgr Włodzimierz Janowski zadeklarował zastosować metodę instytucjonalną oraz studium przypadku. Nie określił jednak zakresu wykorzystania poszczególnych metod w odniesieniu do prezentowanych segmentów dysertacji. Szczególnie przy stosowaniu metody studium przypadku istotnym byłoby, wskazanie roli jaką pełni analizowany przypadek w odniesieniu do istniejącej teorii (tzn. czy stanowi on jej potwierdzenie, falsyfikację, czy modyfikację).

Baza bibliograficzna

Bibliografia rozprawy jest obszerna i zróżnicowana. Należy podkreślić wykorzystanie źródeł archiwalnych zdeponowanych w 2 archiwach, 74 zbiory dokumentów publikowanych (w tym 57 wydawnictw partyjnych i 17 edycji źródeł), 11 tytułów prasowych, 26 dzienników, przemówień, wspomnień i wywiadów, 5 wydawnictw informacyjnych, 73 opracowania naukowe. W odniesieniu do tej części bazy bibliograficznej zabrakło w jej składzie pracy Andrzeja Paczkowskiego, Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982, Kraków 2002. Źródłem fundamentalnym dla recenzowanej pracy pozostają materiały archiwalnej proveniencji znajdujące się w zasobach archiwalnych Archiwum Akt Nowych. Analizie poddane zostały stenogramy obrad zjazdów, konferencji, posiedzeń plenarnych KC PZPR, a także innych organów statutowych partii –

Biura Politycznego, Biura Organizacyjnego oraz Sekretariatu. Wykorzystano także spuściznę poszczególnych wydziałów Komitetu Centralnego. Na szczególną uwagę zasługuje obszerne wykorzystanie przez doktoranta przechowywanych w AAN zespołów Centrum Badań Opinii Społecznej. Jest to źródło, które dostarczyło informacji dotyczącej opinii bazy o działalności PZPR oraz na temat nastrojów społecznych w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Na wykorzystanie tego źródła wskazują głównie dlatego, że badania opinii publicznej, przeprowadzone w okresie PRL są rzadko wykorzystywane przez politologów czy historyków zajmujących tym okresem państwa i narodu. Poważnym uzupełnieniem źródeł archiwalnych są dzienniki, przemówienia, wspomnienia i wywiady. Szkoda, że doktorant nie podjął dodatkowo próby zebrania bezpośrednich relacji. Wbrew krążącym opiniom relacje są nieocenionym źródłem, gdy chcemy szukać informacji, których nie ma w oficjalnych dokumentach partyjnych czy państwowych, a także, gdy chcemy poznać atmosferę danych zdarzeń lub kulisy podejmowanych decyzji. Tylko z tego typu dokumentu możemy dowiedzieć się jak wyglądały rzeczywiste więzi nieformalne w danym środowisku politycznym. Autor obficie korzystał z informacji pozyskanych w wyniku kwerend edycji źródeł. Szczególne miejsce zajmuje seria wydawnicza Instytutu Studiów Politycznych PAN pt. „Dokumenty do dziejów PRL” oraz druga realizowana wspólnie przez Uniwersytet Warszawski i Archiwum Akt Nowych pt. „Polska mniej znana 1944-1989” redagowana przez Marka Jabłonowskiego. Jak wynika z informacji zamieszczonej w przypisie 5 na str. 14-15, autor przeprowadził kwerendę w 15 tomach źródeł, które ukazały się w ramach tej serii. Reasumując rozważania dotyczące bazy bibliograficznej należy jednoznacznie podkreślić, że jest to literatura reprezentatywna dla podjętego tematu.

Ocena formalnego aspektu rozprawy doktorskiej

Recenzowana praca została napisana w sposób klarowny i czytelny. Nie budzi większych zastrzeżeń strona redakcyjna i stylistyczna pracy. Wśród nielicznych mankamentów znalazły się głównie drobne potknięcia i pomyłki. Na str. 179 jest <„MSZZ „Solidarność”>, a powinno być <”NSZZ Solidarność”>. Podobnie na str. 193 jest „do końca stycznia 1980 r.”, a powinno być „do końca stycznia 1981 r.” Na str. 220 jest „3182 oby”, a powinno być „3182 osoby”. Na str. 263 jest „W takcie”, a powinno być „W trakcie”. Na str. 284 jest „towarzysząca”, a powinno być „towarzyszącą”. Na str. 299 jest „watek”, a powinno być „wątek”. Na str. 317 jest „głosowania”, a powinno być „głosowania”. Na str. 318 jest „NSPG”, a powinno być „NPSG”. Z drobnymi usterkami przygotowany został wykaz skrótów. Zabrakło w nim rozwiązania kilku skrótów: „ADH PRL” (str. 322, przypis 213),

„NZZ” (str. 325), „WKZ” (str. 402), „ZWCh” (str. 210). W pracy zamieszczono obszerny schemat (str. 139-146) i dwie tabele str. 189-190 i 302). Problem jednak w tym, że zostały one przygotowane niezgodnie z obowiązującymi powszechnie zasadami. Tabelom i schematowi nie nadano kolejnych numerów oraz tytułów. Pod każdą tabelą oraz schematem należy podać źródło pochodzenia zamieszczonego tam materiału.

X X X

W konkluzji chcę podkreślić, że mgr Włodzimierz Janowski przygotował rozprawę doktorską na oryginalny, wartościowy i ważny temat badawczy. Wyróżnia ją wysoki poziom merytoryczny i edytorski. Do prowadzenia polemiki naukowej wykorzystał – zgodnie z przeznaczeniem – warstwę przypisową. Wszelkie zagadnienia, które wychodzą poza zakres dysertacji Autor starał się tylko zasygnalizować, natomiast czytelnika odsyła do literatury przedmiotu. Świadczy to o rygorystycznym podejściu do realizowanego tematu zaś rozbudowany warsztat naukowy podkreśla erudycję doktoranta. Wykazał się w niej rozległą wiedzą szczegółową z zakresu instytucji politycznych, struktur i działalności PZPR, a także historii PRL. Nieliczne uwagi nie podważają ogólnej wysokiej oceny rozprawy, która spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim. A zatem praca doktorska mgra Włodzimierza Janowskiego spełnia kryteria merytoryczne i formalne określone w art. 13 ustawy o stopniach i tytule. Stąd mój wniosek o dopuszczenie doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Stanisław Stępa